

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ
ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я:
ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

В статті обґрунтовано напрями діяльності школи в контексті реалізації права дітей з особливостями психофізичного розвитку на охорону здоров'я.

Ключові слова: діти з особливостями психофізичного розвитку, право на охорону здоров'я.

В статье обоснованы направления деятельности школы в контексте реализации права детей с особенностями психофизического развития на охрану здоровья.

Ключевые слова: дети с особенностями психофизического развития, право на охрану здоровья.

Activities of a school in the context of the realization rights to health protection of the children with special needs are substantiated in the article.

Keywords: children with special needs, rights to health protection.

Загальновідомо, що зміцнення й захист здоров'я – найважливіша умова забезпечення благополуччя й гідного існування людини. З іншого боку, здоров'я є найважливішою цінністю не тільки для самої людини, але й для суспільства в цілому. Тому суспільство зацікавлене в збереженні здоров'я підростаючого покоління, тобто існує соціальне замовлення на виховання здорової людини. Школа є одним з найбільш впливових на свідомість дитини середовищем. Крім того, організація навчально-виховного процесу відбиває потреби, що існують у суспільному житті. Так, сьогодні, крім загальновідомих навчальних, корекційно-розвиткових і виховних цілей, актуальною є мета збереження здоров'я дітей. Дослідниками в галузі педагогіки встановлено, що навчальний заклад спроможний позитивно впливати на ставлення дітей до зміцнення та підтримки свого здоров'я (Ш. Амонашвілі, О. Дубровський,

В. Сухомлинський, І. Якиманська та ін.). У той же час, здоров'я дитини є однією з умов її ефективної участі в навчально-виховному процесі. Різні відхилення та погіршення, що виникають у стані здоров'я, створюють дитині перешкоди на шляху досягнення успіхів у навчанні й тим самим утруднюють процес засвоєння нею соціального досвіду. Таким чином, для забезпечення дітям якнайкращих можливостей соціального розвитку, необхідно в навчально-виховному процесі приділяти увагу охороні, а по можливості й зміцненню їхнього здоров'я.

Питання реалізації здоров'язбережувального підходу в освіті висвітлено в працях О. Безпалько, Н. Бібік, М. Гончаренко, О. Іонової, В. Оржеховської, Н. Побірченко та ін. Проте, статистичні дані щодо здоров'я дітей засвідчують недостатню ефективність заходів, що здійснюються навчальними закладами в даному напрямку. Так українською дослідницею в галузі медицини В. Махнюк на підставі аналізу статистичних даних і результатів наукових досліджень протягом останнього десятиріччя зроблено висновок про значне зростання захворюваності дитячого населення країни. Зокрема, дослідницею звертається увага на суттєве зростання в дітей складних системних захворювань, частий перехід гострих захворювань у хронічні форми та різке збільшення кількості дітей, які мають вроджені аномалії внутрішніх органів [3, с. 2].

Згідно із Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (1992 р.), кожна людина має природне невід'ємне і непорушне право на охорону здоров'я. Стосовно дітей дане положення конкретизується статтею 6 Закону України «Про охорону дитинства» (2001 р.), згідно з якою держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя. Поняття «здоров'я» як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад на законодавчому рівні вперше визначено Статутом Всесвітньої організації охорони здоров'я

(прийнятий у 1946 р., чинний з 1948 р.). Таке ж визначення дається й у Законі України «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

Аналіз вітчизняного законодавства показав, що в ньому відсутні безпосередні визначення понять «охорона здоров'я» та «право на охорону здоров'я». За роз'ясненням першого з цих понять ми звернулися до Великого тлумачного словника сучасної української мови: «охорона здоров'я – система заходів, спрямованих на збереження і підвищення рівня здоров'я кожної окремої людини і населення в цілому» [1, с. 870]. Оскільки «права людини – забезпеченні законом можливості мати, користуватися та розпоряджатися соціальними благами й цінностями, користуватися основними цінностями у встановлених законом межах» [там же, с. 1101], природно припустити, що зміст права на охорону здоров'я становлять створені державою умови, що забезпечуватимуть людині стан фізичного, психічного і соціального благополуччя.

Низку заходів, які має здійснювати держава для забезпечення гарантованого дитині права на охорону здоров'я, визначено Законом України «Про охорону дитинства». Це, насамперед: 1) заходи щодо зниження рівня дитячої смертності; 2) надання дітям необхідної медичної допомоги, пільгове забезпечення дітей ліками та харчуванням у порядку, встановленому законодавством; 3) боротьба з хворобами і недоїданням; 4) створення безпечних і здорових умов праці; 5) надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди; 6) забезпечення батьків і дітей інформацією щодо охорони здоров'я, розвиток просвітницької роботи. На нашу думку, пункт 4 доцільно доповнити фразою «створення безпечних і здорових умов навчання», оскільки, як буде показано далі, шкільні роки часто негативно позначаються на здоров'ї дітей. Зазначимо також, що частину роботи, визначену пунктом 6, мають виконувати педагоги навчального закладу, який відвідує дитина.

Мета даної статті – обґрунтувати напрями діяльності школи (як спеціальної, так і інклюзивної) в контексті реалізації права дітей з особливостями психофізичного розвитку на охорону здоров'я.

Зазначимо, що школа є важливим елементом системи забезпечення прав дітей, яка традиційно розглядається як інститут соціалізації дитини (Г. Лактіонова, А. Мудрик, Ж. Петрочко, М. Плоткін, О. Сухомлинська та ін.). Школа структурує та організовує час дитини, забезпечує захист її здоров'я, допомагає виробити режим і спосіб життя відповідно до індивідуальних схильностей і здібностей. Дослідником у галузі медицини Г. Даниленком на підставі узагальнення даних вітчизняних та зарубіжних науковців зроблено висновок, що школа є незамінною та практично єдиною (після сім'ї) системою, яка спроможна впливати на стан здоров'я підростаючого покоління, причому як в позитивному (створення й підтримка оздоровчого середовища), так і в негативному (загострення хронічних захворювань, погіршення соматичного стану тощо) плані [2]. Тому проблема формування здоров'я школярів є важливою складовою майже всіх сучасних педагогічних інноваційних технологій (В. Базарний, В. Горащук, Б. Долинський, О. Івахно, І. Зверєва та ін.).

Одним з найважливіших педагогічних завдань є підготовка не тільки високоосвіченої, але й здорової людини. На жаль, у погоні за результатами успішності часом не враховуються можливості учнів, резерви їхнього здоров'я.

У працях дослідників у галузі фізіології, валеології, педагогіки показано, що між здоров'ям людини й тією діяльністю, якою вона займається існують явні зв'язки. Ці зв'язки проявляються подвійно. З одного боку, у процесі виконання певної діяльності людина найчастіше зустрічається з тими чи іншими позитивними або негативними впливами на здоров'я, обумовленими характером даної діяльності. З іншого боку, особливості людини (у тому числі й особливості здоров'я) мають важливе значення з погляду успішності виконання нею тієї або іншої діяльності (В. Колбанов, Н. Полєтаєва, Л. Татарнікова, Ю. Бойчук та ін.). У більш загальному розумінні, практично

завжди якість певної діяльності людини залежить від рівня її фізичного, психічного та соціального здоров'я. У цьому також проявляється взаємозв'язок між здоров'ям людини й виконуваними нею видами діяльності.

Розглядаючи навчання як один з основних видів діяльності дитини шкільного віку, зазначимо, що, з одного боку, воно веде до психічного розвитку особистості, але з іншого боку, це ще й джерело певних навантажень на психіку дітей і, за певних умов, на їхнє здоров'я в цілому (Ю. Бабанський, Л. Маstryанска, В. Синьов та ін.). З погляду фізіології, усяка більш-менш тривала робота приводить до стомлення організму, тому що в процесі роботи запаси енергії, накопичені в клітинах, поступово виснажуються. Збільшення розумового стомлення виражається в зниженні працездатності. При цьому зменшується кількість і погіршується якість зробленого, слабшають увага й пам'ять, з'являється непевність. У дітей спостерігається млявість, неуважність, сонливість, недостатня концентрація уваги тощо (М. Матюшонок, І. Павлов, М. Сапін, І. Сєченов, Г. Цузмер та ін.).

Російським дослідником у галузі педагогіки С. Серіковим визначено наступні причини погіршення здоров'я дітей, обумовлені чинниками шкільного середовища:

- переповненість шкіл;
- незадовільний стан шкіл, потреба шкіл у капітальному ремонті;
- незадовільне забезпечення шкіл меблями, невідповідність меблів віковим особливостям дітей;
- незадовільна освітленість та температурний режим;
- недотримання графіку медичних оглядів дітей, формальності медоглядів, недостатня укомплектованість навчальних закладів медичними кадрами;
- незадовільна організація харчування дітей (відсутність контролю за якістю їжі, незбалансованість харчування);
- підвищене навчальне навантаження на дітей;
- необізнаність педагогів, зокрема керівників шкіл-інтернатів, про стан здоров'я вихованців;

- травматизм під час перерв та уроків фізкультури через неналежне виконання педагогами посадових інструкцій;
- недосконалість програм фізичного розвитку фізично та соматично ослаблених дітей [4, с. 50-58].

Подібних висновків дійшла українська дослідниця у галузі медицини В. Махнюк. На підставі узагальнення даних вітчизняних науковців, нею було встановлено, що умови навчання в частині загальноосвітніх навчальних закладів упродовж останніх десятиріч погіршуються, що призводить до значної психоемоційної напруги учнів та так званого «шкільного стресу». Головними причинами погіршення здоров'я дітей у школльні роки В. Махнюк вважає наступні:

- недосконалість системи медичного обслуговування дітей в умовах школи;
- невідповідність матеріально-технічної бази шкіл санітарно-гігієнічним вимогам щодо водопостачання, опалення, освітлення, вентиляції;
- перевищення норм наповнюваності класів і, як наслідок, введення двозмінного режиму навчання;
- збільшення навчального навантаження і, як наслідок, зменшення часу перебування школярів на свіжому повітрі та скорочення тривалості їхнього сну [3, с. 8-10].

Проведене Г. Даниленком комплексне вивчення умов навчання й виховання дітей у школах-інтернатах також засвідчило недостатність рухової активності дітей і терміну їх перебування на відкритому повітрі. Обмежена можливість проведення вільного часу поза колективом, на думку науковця, може негативно впливати на психофізіологічний стан дітей. В результаті дослідження зроблено висновок, що для сталого позитивного впливу режиму дня на особистість необхідним є її позитивне ставлення до гігієнічних принципів діяльності, усвідомлення їх важливості для власного здоров'я та розвитку [2, с. 34].

Виходячи із цього, актуалізується проблема охорони здоров'я дітей в умовах навчального закладу. Оскільки поняття «охороняти» тлумачиться як

«оберігати від небезпеки... від завдавання шкоди...» [1, с. 870], можна стверджувати, що в сучасній педагогіці до терміну «охорона здоров'я» близьким є термін «здоров'язбереження», який розуміють як систему заходів, спрямованих на збереження, а, по можливості, й зміцнення здоров'я учасників навчально-виховного процесу (Б. Долинський, В. Горашук, С. Серіков, Л. Тихомирова та ін.). Зауважимо також, що з початку ХХІ століття розвивається здоров'язберігальна педагогіка – галузь знань, що характеризує процес реалізації закладами освіти функції збереження та зміцнення здоров'я дітей [5, с. 91].

Російською дослідницею в галузі здоров'язберігальної педагогіки Л. Тихомировою визначено наступні критерії вдалого, з огляду на збереження здоров'я дітей, уроку: відсутність втоми в дітей та педагога; позитивний емоційний настрій; задоволення від виконуваної роботи та бажання її продовжувати [там же, с. 129]. Ми вважаємо за необхідне доповнити даний перелік наступними положеннями: дотримання вчителем санітарно-гігієнічних норм; забезпечення рухової активності дітей (динамічні паузи, фізкультхвилиники); відповідність посадки дітей їхнім психофізичним особливостям; дотримання зорохоронного режиму; запобігання виникненню втоми, дозування розумового та зорового навантаження, чергування різних видів діяльності; створення умов для психологічного комфорту дітей; відповідність тривалості заняття можливостям дітей.

Особливої актуальності питання збереження та підтримки здоров'я набувають для дітей з особливостями психічного розвитку, адже через органічні ураження центральної нервової системи або периферичних відділів аналізаторів, а також соматичну ослабленість ці діти є надзвичайно чутливими до визначених вище несприятливих чинників шкільного середовища. Розглянемо основні психофізичні особливості дітей різних нозологічних груп.

Так, основний симптом ДЦП – рухові розлади у багатьох випадках поєднується з порушеннями психіки, мовлення, зору, слуху, вестибулярної системи тощо. У деяких дітей спостерігається судорожний синдром. Виражена

рухова патологія, яка часто поєднується із сенсорною недостатністю, може бути причиною істотного зниження активності дитини, відсутності в ній мотивації до дій і спілкування з оточуючими, порушення розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольових розладів, таких порушень уваги, як низька активність, інертність, труднощі залучення до цілеспрямованої діяльності, високе відволікання тощо (Л. Бадалян, Л. Журба, О. Мастиюкова, Т. Скрипник, А. Шевцов та ін.).

Значна кількість дітей з порушеннями слуху відстають від дітей, які нормальню чують, у розвитку рухової сфери. Таке відставання виражається у певній нестійкості, утрудненні у збереженні статичної й динамічної рівноваги, недостатньо точній координації та невпевненості рухів, відносно низькому рівні розвитку просторового орієнтування тощо. У більшості дітей є відставання в розвитку дрібних рухів пальців рук, артикуляційного апарату. Низька, у порівнянні з дітьми, які нормальню чують, швидкість виконання окремих рухів сповільнює темп діяльності в цілому. Це пояснюється тим, що втрата слуху робить менш повним процес відбиття виконуваних дій і менш точним і швидким їх коригування (Н. Байкіна, М. Букун, О. Гозова, І. Ляхова та ін.). Особливості розвитку уваги дітей з порушеннями слуху пов'язані з тим, що для них більшого значення має зорове сприйняття, ніж слухове, тобто основне навантаження з переробки інформації припадає на зоровий аналізатор. Так, наприклад, сприйняття словесної мови за допомогою зчитування з губ вимагає повної зосередженості на обличчі людини, сприйняття дактильної мови – на положеннях пальців рук. Цей процес можливий тільки при стійкій увазі дитини, тому глухі діти швидше й більше стомлюються, ніж діти, які чують нормально (В. Базоєв, В. Пальоній, Т. Богданова, Е. Гроза, Л. Фомічова та ін.).

Порушення зору зумовлює слабкий розвиток психомоторної сфери дитини, сповільнює та утруднює формування в неї цілеспрямованих предметно-ігрових дій, обумовлює появу нав'язливих стереотипних рухів: розгойдування голови, тулуба, розмахування руками. Діти з порушеннями зору зазнають швидкого стомлення через зниження працездатності очей. Їм властиві

порушення рухової сфери, труднощі зорово-рухової орієнтації, що приводить до гіподинамії, а відтак – до зниження функціональних можливостей організму (М. Земцова, В. Кобильченко, О. Литвак, І. Моргуліс, Є. Синьова та ін.).

Олігофренія може бути ускладненою порушеннями динаміки нервових процесів, сенсорно-моторними вадами, розладами емоційно-вольової сфери. Порушення динаміки нервових процесів може виявлятися або у слабкості процесів збудження та гальмування, або у переважанні одного з них. У цих випадках до недорозвитку пізнавальних можливостей дитини додаються порушення її діяльності та поведінки. Нейродинамічні розлади позначаються, насамперед, на організаційному боці діяльності, оскільки в дітей з таким діагнозом спостерігається швидка втомлюваність та порушення цілеспрямованості (В. Бондар, С. Забрамна, Д. Ісаєв, С. Рубінштейн, В. Синьов, О. Хохліна та ін.).

В результаті аналізу нормативно-правових документів, що регламентують діяльність загальноосвітніх шкіл та спеціальних загальноосвітніх шкіл, нами визначено наступні основні напрями діяльності школи щодо реалізації права дітей з особливостями психофізичного розвитку на охорону здоров'я:

- дотримання під час уроків та позакласних заходів гігієнічного режиму (освітлення, температурний режим, свіжість та оптимальна вологість повітря тощо);
- створення умов для психолого-педагогічної діагностики та відповідної психолого-педагогічної корекції розвитку дітей (наявність фахівців, наявність відповідно обладнаних кабінетів);
- дотримання під час уроків та позакласних заходів здоров'яохоронного режиму (дозування інтелектуального, фізичного та зорового навантаження відповідно до індивідуальних особливостей дітей: стану здоров'я, темпів роботи та швидкості наростання втоми; чергування різних видів діяльності та різномірневих завдань у межах кожного виду; створення умов для додаткового відпочинку: на уроці – у вигляді

фізкультурних та емоційного розвантаження, у позакласний час – у вигляді прогулянок на свіжому повітрі або релаксації);

- здійснення лікувально-профілактичних заходів та заходів з фізичної реабілітації;
- здійснення загального загартовування дітей;
- пристосування приміщень навчального закладу до особливих потреб дітей (дотримання вимог безбар'єрної архітектури – пандуси, поручні, тактильні символи, звукове або візуальне супроводження інформації, кольорове маркування небезпечних зон тощо; безпечне та безперешкодне пересування дитини забезпечується покриттям підлоги, яке не допускає ковзання, міцним закріпленням на підлозі килимів і доріжок, зменшенням висоти або демонтажем порогів; дверні ручки, крані тощо повинні мати зручну для захвата форму);
- формування в дітей та членів їхніх родин установки на сприймання захворювання дитини не як обтяжуючої життєвої обставини, а як певного способу життя; діяльність педагога в даній ситуації має бути спрямована на організацію самопізнання дитини та корекцію її самооцінки; навчання дитини ставити перед собою конкретні цілі та завдання та використовувати свої внутрішні ресурси для їх досягнення, формування в дитини емоційної стійкості та навичок саморегуляції;
- навчання дітей основних соціальних навичок, формування в них зміння піклуватися про своє здоров'я, навчання їх основним способам самодопомоги при погіршенні самопочуття;
- формування в дітей культури здорового способу життя та стійкої мотивації до підтримки та збереження здоров'я;
- профілактика негативних явищ у дитячому середовищі;
- організація на базі навчальних закладів оздоровчих таборів у канікулярний час;
- інформаційно-просвітницька робота серед батьків з метою навчання їх створення здоров'ябережувального середовища вдома; форми такої

роботи можуть бути різні: школи молодих батьків, сімейні і родинні клуби, постійно діючі лекторії, групові та індивідуальні консультації, конференції тощо.

Усе викладене дає підставу для наступного **висновку**. Освіта й охорона здоров'я – процеси, що характеризуються взаємним впливом та взаємним доповненням. Для того, щоб перебування у навчальному закладі сприяло збереженню та зміцненню здоров'я дітей, педагогам необхідно дотримуватися комплексу організаційно-педагогічних умов, які, з одного боку, ґрунтуються на загальних вимогах до організації навчального процесу, а з іншого – враховують структуру дефекту та індивідуальні особливості дітей з психофізичними порушеннями.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Даниленко Г. М. Гігієнічні основи системної оптимізації формування здоров'я дітей в умовах загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мед. наук : спец. 14.02.01 «Гігієна» / Г. М. Даниленко. – К., 2007. – 40 с.
3. Махнюк В. М. Гігієнічна оцінка умов і організації навчання дітей в міських та сільських загальноосвітніх навчальних закладах в період реформування освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата мед. наук : спец. 14.02.01 «Гігієна» / В. М. Махнюк. – К., 2007. – 20 с.
4. Сериков С. Г. Охрана здоровья учащихся в системе учения и самообразования : науч.-метод. пособие / С. Г. Сериков. – Нижний Новгород : [б.и.], 2000. – 137 с.
5. Тихомирова Л. Ф. Теоретико-методические основы здоровьесберегающей педагогики : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Тихомирова Лариса Федоровна. – Ярославль, 2004 – 339 с.